De literaire canon in de klas

De donkere kamer van Damokles

Willem Frederik Hermans

KANTL

Voorleestekst met gespreksvragen

© 2025 – Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren
Dit leermiddel werd gecreëerd door leerkracht Wouter Braet.

Dit materiaal kwam tot stand met steun van Literatuur Vlaanderen in het kader van het Leesoffensief.

Niets uit deze tekst mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur overgenomen of aangepast worden. Dit materiaal is enkel bedoeld voor educatieve doeleinden en mag niet verkocht worden.

De literaire canon in de klas is de educatieve tegenhanger van **de literaire canon** van de Nederlandstalige literatuur van de KANTL. Ontdek de meest recente lijst van 50 essentiële werken uit de Nederlandstalige literatuur op www.literairecanon.be – bestel ook onze gratis poster voor in de klas!

www.kantl.be
www.literairecanon.be
www.literairecanonindeklas.be

KANTL
LITERATUUR VLAANDEREN
VRIENDEN VOOR HET LEZEN
Samen voor een Leesoffensief
Vlaanderen
is onderwijs & vorming

Voorbeschouwing

- ↘ Bekijk de illustratie die Charlotte Peys bij dit boek maakte. Wat zie je? Welk gevoel roept de tekening bij je op: positief, negatief of iets ertussenin? Waarover denk je dat het verhaal zal gaan, als je je uitsluitend baseert op deze illustratie?
- ↘ Ben je er ooit al eens van overtuigd geweest dat je iets gezegd had, terwijl dat achteraf niet zo bleek te zijn?
- ↘ Is het weleens gebeurd dat jij je een gebeurtenis anders herinnerde dan iemand anders die erbij was?

- ↘ Heb je je weleens schuldig gevoeld? En waarom?
- ↘ Heb je soms het gevoel dat je een andere versie van jezelf moet tonen? In welke situaties is dat al eens gebeurd?
- ↘ Heb je weleens, onder druk, iets gedaan waarmee je eigenlijk niet akkoord ging?
- ↘ Denk je dat stresserende situaties een grote impact kunnen hebben op je beslissingen?
- ↘ Denk je dat je in staat zou zijn om 'onmenselijke' dingen te doen? Wat beschouw jij als 'onmenselijk' gedrag?
- ↘ Heb je het gevoel dat je al een eigen identiteit hebt gevormd, dat die al helemaal 'af' is?
- ↘ Inleidende opdracht: maak een identiteitspiramide. Noteer in de verschillende lagen de eigenschappen en waarden die volgens jou de bouwstenen van je identiteit vormen. Denk aan vragen zoals: Wat zijn je belangrijkste eigenschappen, zowel goede als slechte? Wat vind jij belangrijk in het leven? Begin onderaan, bij de fundering: de dingen die jij het allerbelangrijkste vindt.

Samenlezing

Fragment 1

Evert Turlings keerde bruingebrand uit de krijgsgevangenschap terug.

– Prachtkerels zijn die Duitsers, Osewoudt! Wacht nog drie maanden en ze hebben Engeland ook verslagen! Het is het sterkste leger van de wereld! Hitler is een genie! Wie had gedacht dat hij alle krijgsgevangenen zou vrijlaten?

De zoon van de drogist nam zonder vragen een pakje sigaretten en scheurde het open.

– Ik ben helemaal bekeerd, zei hij. Wij hebben een lesje gekregen waar wij een heleboel van kunnen leren! Wij hebben gezien wat een verrotte democratie waard is. De hele bende naar Engeland gevlucht, het strijdende leger in de steek gelaten. Het is misdadig dat ze ons tegen de Duitsers hebben laten vechten zonder wapenen, zonder vliegtuigen, zonder iets. En dan, als het misgaat, zelf er vandoor gaan! Ik heb het begrepen. Er breekt een nieuwe tijd aan, alle kleine staatjes zullen verdwijnen. Wij gaan het verenigde Europa tegemoet. Een Europa onder leiding van Duitsland, natuurlijk. De Duitsers, die hebben getoond wat ze waard zijn, zij hebben recht op de leiding. Hoe meer wij Nederlanders ons met de Duitsers verbroederen, hoe beter het is. Hitler is grootmoedig. Het germaanse broedervolk heeft hij ons genoemd. Hij heeft de moed van de eenvoudige Nederlandse soldaat geprezen, hij heeft de krijgsgevangenen vrijgelaten. Aan het werk heeft hij gezegd en hij heeft gelijk.

– Ik heb geen verstand van politiek, zei Osewoudt.

– Je bent de enige niet in Nederland. Heb je dat gelezen over die officier?

– Welke officier?

– Stond gisteravond in de krant. Een officier van het Nederlandse leger heeft tijdens het bombardement op Rotterdam twee onschuldige Duitse krijgsgevangenen zo maar op straat laten fusilleren. Hoe haalt iemand het in zijn hoofd! Hitler is nog veel te grootmoedig! Maar die jongen zal er wel van lusten als hij gepakt wordt. Onschuldige krijgsgevangenen doodschieten. Zoiets kan nou alleen een Nederlander doen. Op het slagveld er bij het eerste het beste schot vandoor gaan, maar weerloze krijgsgevangenen neerschieten, dat wel. Het zal het beste voor die jongen zijn als hij zich zo gauw mogelijk aanmeldt. Want anders wordt zijn schuld op het hele Nederlandse volk verhaald.

– Wij zijn misschien geen erg mannelijk volk, zei Osewoudt en sloeg zijn ogen neer.

Turlings stak het pakje sigaretten in zijn zak en pakte de kruk van de winkeldeur.

– Ik kom nog wel eens langs! Ik breng je een paar goede artikelen uit *Volk en Vaderland* waarin klare taal gesproken wordt. De capitulatie is nu een maand geleden, het wordt tijd dat wij onze houding bepalen. *Bezinning* is het parool van onze dagen!

De deur ging open, het elektrische belletje rinkelde, Evert Turlings stapte naar buiten en het belletje rinkelde opnieuw.

Osewoudt liep juist terug naar de achterkant van zijn toonbank, toen het belletje voor de derde maal overging.

Daar stond Dorbeck. Hij droeg een lichtgrijs zomercostuum dat eruit zag of het

splinternieuw was. Hij maakte niet de indruk even klein als Osewoudt te wezen. Hij liet de deur achter zich open. Hij legde een groot pakket met een bruin papier er omheen op de toonbank.

– Bonjour, Osewoudt, hier is je pak terug.

– Dorbeck! Weet je dat je gezocht wordt? Er staat een stukje over je in de krant.

– Ze kunnen zoeken zoveel als ze willen, als ik niet gevonden wil worden, word ik niet gevonden.

– Wil je het uniform terughebben?

– Nee, laat maar.

– Jij hebt makkelijk praten, ik weet ook niet wat ik ermee beginnen moet, mompelde Osewoudt terwijl hij naar de tussendeuren liep.

Maar toen hij met het uniform over de arm terugkwam was Dorbeck verdwenen. De deur stond nog open.

Osewoudt smeet het uniform op de toonbank en liep de straat op. Maar de blauwe tram kwam juist langzaam voorbijrijden en beperkte zijn uitzicht. Hij zag Dorbeck ook niet in de tram, maar dat bewees tenslotte niet dat hij er niet inzat.

De zon scheen. Het was een mooie dag. Er liepen hier en daar wat mensen en daartussen ongewapende Duitse soldaten. Bijna leek het of er niets veranderd was, of alles altijd zo blijven zou. Misschien had Evert Turlings gelijk. Misschien was Dorbeck wel op weg geweest om zich te gaan melden. Osewoudt nam het uniform weer op, deed de winkeldeur op de knip en ging naar zijn tuintje. Met de kolenschop maakte hij een gat in de grond en hij begroef het uniform dat hij eerst in een paar kranten gewikkeld had.

Pas 's avonds kwam hij ertoe het pak open te maken dat Dorbeck achtergelaten had. Zijn zondagse costuum was niet het enige wat uit het papier kwam. Er lagen twee blikken busjes bij, een bankbiljet van tien gulden en een getypt briefje: *Osewoudt, ontwikkel deze films direct. Afdrukken hoeft niet. Snijd ze in stroken, doe die in een envelop en adresseer: E. Jagtman, Legmeerplein 25 III, Amsterdam-W. Doe ze uiterlijk morgenavond op de bus.*

Osewoudt bekeek de blikken busjes en begreep dat het geen gewone films waren, maar zogenaamde leicafilms. Hij had er geen verstand van.

Nog diezelfde avond ging hij naar Den Haag, naar de man die het karton over het ontwikkelen en afdrukken van amateurfilms bij hem voor de deur gehangen had. Maar toen hij bij zijn huis kwam, stond er een andere naam aan de deur en bovendien deed er niemand open. Bij een andere fotograaf proberen? Hij kende er geeneen, bovendien waren ze nu gesloten. In Voorschoten zelf was de drogist Turlings de enige die zich met fotografie bezighield. Hem vragen het te doen? Met zo'n zoon?

Zo kwam Osewoudt ertoe het zelf te proberen. Toen hij nog op de H.B.S. was, had hij ook wel eens een filmpje ontwikkeld. In de kelder vond hij een rood lampje, nog van oom Bart afkomstig en een paar schaaltjes in een kist. Hij had alleen de chemicaliën nog nodig. Zelfs deze durfde hij niet bij de drogist te gaan halen. Dus ging hij de volgende ochtend op de fiets naar Leiden en vroeg zijn moeder op de winkel te passen, want Ria lag met griep in bed.

Toen hij een half uur later terugkwam, was de winkel gesloten. Zelfs de rolgordijnen voor de winkelruit en voor de deur waren neergelaten, wat hij vroeger nooit deed en sinds de Duitse overval alleen 's avonds, omdat er geen licht uit de huizen mocht komen. Hij dacht aan die Hemelvaartsdag toen hij, vijftien jaar oud, in Voorschoten was gaan kijken om iets gewaar te worden over de moord op zijn vader en de winkel er precies zo uitgezien had en met een gevoel

of alles verloren was – hij wist niet wat allemaal – stak hij zijn sleutel in het slot. Zijn moeder deed open en zei dat zij hem had horen komen. Woedend begon hij de rolgordijnen op te halen, maar het touwtje van het gordijn voor de deur brak en dat bleef dus hangen.

Zijn moeder verklaarde dat zij de gordijnen neergelaten had om twee mannen buiten te houden, twee mannen die Osewoudt persoonlijk wilden spreken met een boodschap van ene Dorbeck. Zij had gezegd dat hij hier niet woonde, dat alleen zijn naam nog pro forma op de winkelruit stond. Daarna had ze de deur gesloten en de gordijnen neergelaten. – Heb ik dat niet slim gedaan jongen? Zij was hoogst opgewonden, hij moest bijna geweld gebruiken om haar naar bed te krijgen, en op de trap barstte zij in huilen uit, zeggende dat zij het had voelen komen en dat het tegengehouden moest worden, tegengehouden.

– Jij wil mij niet helpen! Jij brengt mij naar bed alsof ik ziek ben, jij gaat te gronde als je niet naar mij luistert!

Maar wat zij ook beweren mocht, er was niets bij waar hij uit kon opmaken wat die twee mannen hem namens Dorbeck hadden kunnen vertellen. Toen de boodschappers ook niet, zoals hij hoopte, 's middags terugkwamen, besloot hij dat zij waarschijnlijk alleen gekomen waren om te informeren of de films al klaar waren. 's Avonds ging hij na het eten onmiddellijk naar beneden, loste de ontwikkelaar en het fixeerzout op in leidingwater en stak zijn rode olielampje aan. Met in zijn hoofd vage noties van Duitse verdedigingswerken, geschutsopstellingen, vliegvelden, fotocopieën van geheime wapens en andere militaire geheimen, haalde hij de eerste film uit zijn blikken busje. Hartkloppingen brachten hem buiten adem, bij de gedachte aan alles wat hij met zijn eenvoudige vloeistoffen te voorschijn toveren zou en dat door de Generale Staf in Engeland zou worden bestudeerd. Maar toen hij de film begon af te rollen, brak het zweet hem uit. Hij schatte de strook op twee meter lengte. Het celluloid was zeer stug, ontsnapte telkens aan zijn vingers, kronkelde zich om hem heen als een slang.

En hoelang hij er ook mee prutste, er kwam niets te voorschijn. Zo nu en dan hield hij de stroken bij het rode licht. Er gebeurde niets anders dan dat de films die eerst melkachtig wit waren geweest, geheel zwart werden. Tenslotte hing hij ze te drogen en ging naar bed. Toen hij ze 's ochtends weer bekeek, kon hij er niets anders op bespeuren dan zwarte vlekken. Hij knipte de films aan stukken en deed die in een enveloppe, welke hij in de toonbankla legde. Maar omdat hij vermoedde dat ze waardeloos zouden zijn en hij niet aangezien wilde worden voor een man die alleen maar teleurstellingen tot ontwikkeling kon brengen, deed hij iets wat uitgelegd zou kunnen worden als een wanhoopsdaad: hij nam al zijn bedrijfskapitaal (zeshonderd gulden) uit de bank, ging naar Den Haag, en liep een fotowinkel binnen waar hij in vijf minuten een Leica kocht die hij contant betaalde. Daarmee stapte hij op de tram naar Scheveningen in de hoop militaire installaties van de Duitsers te kunnen fotograferen: luchtdoelbatterijen, kampementen en schepen die zij gereed maakten om de aanval op Engeland uit te voeren. Maar toen hij eenmaal in Scheveningen was, vond hij bijna niets dat hem interessant voorkwam. Er lagen wel een paar schepen in de haven, maar hij wist niet eens precies of ze voor de komende Duitse aanval op Engeland waren bestemd. Hij fotografeerde een paar vrachtauto's zonder te weten welk nut die foto's zouden kunnen hebben, hij nam ook een kiekje van de Duitse schildwacht die voor de gevangenis stond. De Duitser kreeg het in de gaten. Hij ging, in plaats van alarm te maken, nog strammer in de houding staan. Niet meer dan zes opnamen had Osewoudt gemaakt toen hij thuiskwam; hij voelde dat hij daarmee niets zou kunnen beginnen. De films van Dorbeck had hij de vorige dag al moeten opsturen. Ten einde raad nam hij de envelop met de verknoeide stroken uit de toonbankla, schreef erop: E. Jagtman, Legmeerplein 25, Amsterdam, plakte er een

postzegel op en bracht hem naar de bus. Overdag zette hij zijn moeder in de winkel en een paar dagen lang kwam hij alleen 's nachts thuis om te slapen. Op goed geluk ging hij door met foto's maken in de omtrek, steeds zonder te weten hoe of waarvoor. Geen enkele Duitser nam notitie van hem, wat hem versterkte in de mening dat hij niet eens tot de werkelijk waardevolle objecten wist door te dringen, omdat hij nu eenmaal van militaire zaken geen verstand had. Maar in elk geval zou hij Dorbeck kunnen aantonen, dat hij geen moeite had gespaard om te doen wat hem gevraagd was. Na drie dagen voelde hij zich sterk genoeg om zich, als het moest, te kunnen verontschuldigen. Bovendien wist hij niet meer wat hij nog meer zou fotograferen (de eerste film had hij nog niet eens opgemaakt). Als zij zouden komen om hem te vragen: hoe zit dat, we sturen jou twee films met opnamen die onder levensgevaar zijn gemaakt en je weet niets anders te doen dan ze te verpesten – zou hij kunnen aantonen dat hij geld noch moeite had gespaard om de schade te herstellen. Hij bleef weer gewoon in zijn sigarenwinkel. Er kwam niemand. Een week later, op een avond, barstte een onweersbui los. Bijna tegelijk met een donderslag, hoorde hij dat er werd gebeld. Hij ging naar de winkel, maar kon niet zien wie er voor de deur stond. Op goed geluk deed hij open, tegelijkertijd de schakelaar van het licht opdraaiend, die bij de deur zat. Maar het licht weigerde.

Daar stond Dorbeck in een lange regenjas, druipend van het water.

– Dorbeck, ik heb de foto's ...

Dorbeck zette zijn linkerhand op Osewoudt's borst en duwde hem naar achteren. Zijn mond was stijfgesloten, hij keek Osewoudt nauwelijks aan. Hij sloot de deur achter zich en liep onmiddellijk verder naar het donkerste deel van de winkel, achterin bij de tussendeuren.

– Waar is je vrouw?

– Ze ligt boven in bed met griep. De foto's ...

– Is er verder niemand?

– Nee, maar luister nu ...

– Het spijt me dat ik je alle moeite voor niets heb laten doen. De films waren waardeloos. Ze zijn ons in handen gespeeld door een Duitse provocateur. Er stond niks op, natuurlijk. Ik heb je nog laten waarschuwen. Ik heb twee mensen naar je toegestuurd, maar je moeder wilde ze niet binnenlaten. Weet je dat?

– Ja, maar ...

– Ik heb weinig tijd. Ik heb je nodig. Je moet zorgen dat je dinsdagmiddag om kwart voor drie in de stationswachtkamer van het station in Haarlem bent. Kijk uit naar mij. Ik zit aan een tafeltje met iemand anders. Hier ... (Dorbeck pakte Osewoudt's hand en drukte er een zwaar voorwerp in) hier heb je een pistool. Dat neem je mee.

Buiten begon het nu ook te stormen, het werd nog donkerder in de winkel dan het al was.

– Afgesproken? vroeg Dorbeck, ik moet nu gaan.

De regen stroomde met een sissend geluid. Een bliksemstraal verlichtte de winkel, maar niet Dorbeck's gezicht, waar Osewoudt's eigen schaduw op viel.

– Zou je niet wachten tot de regen ophoudt?

– Geen tijd. Tot ziens.

Dorbeck liep achter de toonbank om naar de deur en ging naar buiten. Juist op dat ogenblik begon het elektrisch licht vanzelf te branden. Een lange rechthoek van licht viel op de zwarte straat.

Osewoudt stak zijn hoofd om de hoek van de deur en probeerde Dorbeck na te kijken, maar zag hem nergens.

– Wat heeft dit te betekenen? Weet u niet dat u verduisteren moet?

Een agent, fiets aan de hand, stond in de deur naast hem, water droop van zijn pet.

– Neem me niet kwalijk, agent, ik liet iemand uit. Het licht had ik vijf minuten geleden aangedraaid, maar het ging niet aan door een defect. Nu is het vanzelf gaan branden.

Osewoudt draaide de schakelaar om.

– Ik heb u nog niet eerder in het dorp gezien. Bent u hier pas aangesteld?

– Ja, ik ben hier pas kort, zei de agent, laat het niet meer gebeuren, meneer.

In de tramrails stond nog water van de onweersbui, maar de zon scheen. Osewoudt stond op een trapje voor de deur, bezig het gebroken touwtje van het rolgordijn te repareren. Evert Turlings kwam voorbij en wees naar het karton met de amateurkiekjes en vroeg: – Krijg je daar veel klanten voor?

– Niet zo veel. Ik doe het trouwens niet zelf. Ik moet dat karton weghalen, want de vent die het voor mij deed, is ermee opgehouden.

– Fijn!

– Waarom?

– Ik begin eerstdaags met het ontwikkel- en afdrukwerk. Mochten er klanten komen bij jou, stuur ze dan door naar mij. Zal ik jou een stukje scheerzeep cadeau doen! O nee, dat gebruik jij niet, ha, ha!

Osewoudt kwam van zijn trapje af en vroeg:

– Is dat werk moeilijk te leren? Ik heb er geen verstand van. Je moet alles in rood licht doen, word je daar niet doodmoe van?

– Rood licht zeg je? Zo was het in de tijd van je grootvader. Moderne films zijn voor alle soorten licht gevoelig, ook voor rood licht.

– Wat gebeurt er als je ze toch bij rood licht ontwikkelt?

– Worden ze zwart natuurlijk. Kan je ze net zo goed weggooien.

– Is het absoluut uitgesloten dat er nog wat van terechtkomt?

– Absoluut. Hoezo?

– Zomaar. De moderne techniek staat voor niets. Ik bedoel maar …

Evert Turlings kneep hem in zijn arm. Hij was bijna anderhalf hoofd groter dan Osewoudt.

– Wij leven in alle opzichten in een geweldige tijd, dat zul je nog wel eens merken. Ik had het er gisteren nog met Ria over. Hoe gaat het met haar? Nog in bed?

– Ze had vanochtend geen koorts.

– Ik ga haar even gedag zeggen.

Turlings wrong zich langs het trapje en liep de winkel in.

- ↘ Waarom zouden mensen aan collaboratie doen, denk je?
- ↘ Kun je begrip opbrengen voor die mensen? Waarom wel of niet?
- ↘ Wat vind jij van mensen die zich met geweld tegen een slechte situatie verzetten?
- ↘ Grijp jij weleens kansen voor jezelf, ook als je weet dat ze misschien niet helemaal 'zuiver op de graat' zijn (dus niet helemaal eerlijk of correct)?
- ↘ Hoe denk je dat een oorlogssituatie de band tussen mensen beïnvloedt?
- ↘ Denk je dat een oorlogssituatie het beste of het slechtste in mensen naar boven haalt? Hoe denk je dat jij zou reageren in zo'n situatie?
- ↘ Wat is jouw indruk van Everts houding tegenover de Duitse bezetters? Zie je hem als een overtuigde collaborateur (iemand die samenwerkt met de vijand) of eerder als een opportunist (iemand die gewoon kansen grijpt waar hij ze ziet, zonder na te denken over goed en kwaad of de gevolgen)?

- ↘ Wat vindt Evert volgens jou van de prestaties van het Nederlandse leger? Welk zinnetje toont dit aan?
- ↘ Denk je dat dit de eerste keer is dat Osewoudt en Dorbeck elkaar ontmoeten? Waarom denk je dat?
- ↘ Heeft Osewoudt veel ervaring met het ontwikkelen van films? Waaruit blijkt dat?
- ↘ Hoe zou je de relatie tussen Osewoudt en Dorbeck beschrijven? En die tussen Osewoudt en Evert? En die tussen Evert en Ria?
- ↘ Hoe schat jij Osewoudts karakter in? Vind je hem sterk, zwak of iets ertussenin? Leg uit waarom.

Fragment 2

Het was half november en vele weken geleden dat Osewoudt het laatst in verhoor genomen was. Op een ochtend dat Spuybroek zijn cel kwam inspecteren, sprak hij de jonge marechaussee er over aan.

– Kun je Selderhorst niet vragen of hij mij nog een keer verhoren wil?

– Waarom? Wat schiet je daar nu mee op? Dacht je soms dat er nog niet genoeg dossiers tegen jou zijn aangelegd?

– Maar er zijn tientallen kwesties die hij nog nooit besproken heeft!

– Je bent gek. Je bent een grote sufferd als je denkt dat nog meer praten helpen kan. Belastend materiaal is, raar genoeg, als kurk. Laat een met kurk geladen schip zinken en alleen de kurk komt weer naar boven, wat je ook doet.

– Toch wil ik Selderhorst spreken. Vraag hem wanneer ik weer kan komen.

Om half twaalf in de nacht werd hij uit zijn cel gehaald om bij Selderhorst te worden toegelaten.

Op het bureau van Selderhorst lagen enorme stapels dossiers, hij zelf kon er nauwelijks nog bovenuit kijken. Waarschijnlijk was het daarom dat hij opstond, zodra hij bemerkte dat Osewoudt de kamer binnenkwam.

– Zo! Ben jij daar weer! Waar kom je eigenlijk voor? Ik heb je niet laten roepen.

– Daarom juist ben ik gekomen!

– Moet ik mijn nachtrust opofferen voor jou? Dacht je soms dat ik nog niet genoeg van je afweet om je driemaal de doodstraf te laten verdienen?

– Nee, in feite weet u niets van mij af! Nooit heeft u gesproken over de feiten die vóór mij pleiten. Het vaderland is bevrijd, maar ik zit in een gevangenis tussen verraders, spionnen en zwarte handelaars. Heb ik dan geen recht op de bevrijding? Heb ik er soms niet aan meegewerkt? Heb ik de afschuwelijke moordenaar Lagendaal niet gelikwideerd?

Selderhorst stampvoette van woede.

– Godverdomme! Hoe durf je het te zeggen!

Hij wees naar de dossiers.

– Er is geen minuut uit jouw leven tijdens de Duitse bezetting of ik heb er een dossier over. Je hebt niet aan je gat gekrabd, of ik kan op de eerste wenk tien getuigenverklaringen te voorschijn toveren! Wat dacht je eigenlijk? Waarom kom je hier? Om mij aan mijn neus te hangen dat je Lagendaal hebt gelikwideerd?

Kijk in een spiegel, ellendeling dat je bent. Kijk in een spiegel en vertel mij of jij het smoel hebt van iemand die Lagendaal zou hebben durven likwideren.

Hij pakte de telefoon op en schreeuwde: – Breng een spiegel hier! Onmiddellijk!

Hij smeet de telefoon uit handen, pakte zijn stoel achter het bureau vandaan en zette de stoel voor het bureau, zodat Osewoudt hem van top tot teen kon zien. Schrijlings zat hij op de stoel, zijn armen steunend op de rugleuning. Hij droeg nog steeds hetzelfde afgedragen grijze pak, zijn ogen zagen rood van slaap, zijn wangen waren begroeid met grijze en zwarte stoppels, maar aan zijn voeten droeg hij nieuwe bruine militaire schoenen, zwaar met spijkers beslagen.

– Er is geen enkel bewijs dat jij Lagendaal hebt gedood! Alles wat daarover bekend is, stamt uit Duitse bron. Hoe kunnen wij daar geloof aan hechten? De Duitsers, die jou door hun eigen handlangers uit het ziekenhuis Zuidwal hebben laten ontvoeren, om je als lokvogel op de

illegaliteit los te laten, zouden die de waarheid spreken als het erom gaat vast te stellen of jij Lagendaal hebt vermoord? Veel waarschijnlijker is het dat ze het zelf gedaan hebben, misschien vroeg hij teveel geld. Mogelijk is het ook dat Annelies van Doormaal het gedaan heeft. Dat arme meisje dat door de Duitsers gearresteerd is met een foto van jou in haar zak! Wat de Duitsers omtrent de dood van Lagendaal hebben vastgesteld, interesseert ons geen zier.

– Maar het zoontje van Lagendaal dan?

– Het zoontje van Lagendaal heeft verteld dat jij hem meegenomen hebt in de trein naar Amsterdam, samen met Annelies van Doormaal. Annelies van Doormaal is onderweg gearresteerd en jij hebt dat kind ergens in de kou laten staan, ik geloof op het Rokin. En trouwens, al is het waar dat jij Lagendaal gedood hebt, hoe wil je daarmee Dorbeck te voorschijn toveren?

– Er zijn mensen genoeg die Dorbeck hebben gekend. Ze kunnen niet allemaal dood zijn en al zijn ze dood, dan zullen ze voor hun dood met anderen over Dorbeck hebben gepraat.

– Wie zouden die mensen zijn?

– Bij voorbeeld de mensen met wie samen ik de aanslag in Haarlem gepleegd heb, op de Kleine Houtstraat nummer 32.

– Aha! Aha! Eindelijk!

Selderhorst sprong op van zijn stoel, de stoel wankelde ervan.

– Eindelijk is meneer zo ver dat hij daarmee voor de dag komt! Kleine Houtstraat 32! Laat ons horen wat hij daarover te vertellen heeft.

– Dit was een van de eerste opdrachten van Dorbeck. Een paar dagen tevoren kwam hij bij mij in mijn sigarenwinkel in Voorschoten. Weet u niet meer? Die politieagent met wie ik praatte toen wij het uniform hebben opgegraven, heeft hem gezien.

– Hij heeft gezien dat er licht bij jou brandde, verder niets.

– Hij heeft gezien dat er iemand bij mij het huis uitkwam. Dorbeck was bij mij geweest; hij had mij een pistool gegeven. Enige tijd daarvoor had hij mij een paar leicafilms gestuurd om te ontwikkelen. Ik had die leicafilms ontwikkeld, maar er stond niets op.

– Zo, stond er niets op? Weet je het zeker? Hoe kon je dat zien in je donkere kamer?

– Ik had geen donkere kamer.

– Had jij geen donkere kamer? Ga verder met je verhaal.

– Er stond niets op die leicafilms. Dorbeck kwam bij mij en vertelde mij dat die films hem en zijn vrienden in handen gespeeld waren door de Duitsers, door provocateurs van de Duitsers. Hij had besloten deze mannen te likwideren. Daarom had hij een afspraak met ze gemaakt in een huis in Haarlem, Kleine Houtstraat 32. Ik moest meedoen.

Ik heb meegedaan. We waren met ons drieën, Dorbeck, Zéwüster en ik. Dorbeck bleef buiten de wacht houden. Zéwüster en ik gingen naar binnen. We werden ontvangen in een achterkamer door drie personen. Deze hebben wij onmiddellijk neergeschoten.

– Juist, zei Selderhorst en trok een dossier uit een van de stapels. En weet je ook hoe die personen heetten die je neergeschoten hebt?

– Nee, dat heb ik ze niet eerst nog even gevraagd.

Selderhorst sloeg het dossier open en bladerde er even in.

– Ik weet dat dan wel, hoe die mensen heetten. Het waren Olifiers, Stoffels en Knijtijzen. Gaat je geen licht op?

– Hoe kunnen die namen mij nu iets zeggen?

– O nee? Dan zal ìk jou wat zeggen! Olifiers was volkomen te goeder trouw, Stoffels en

Knijtijzen waren handlangers van de Gestapo. Olifiers wist dat niet, maar dat kon hij niet helpen. Waarom is Olifiers ook doodgeschoten?

– Hoe kon ik weten dat Olifiers te goeder trouw was?

– Dan zal ik je nog meer vertellen. Olifiers was de man die de films opgenomen had. Er had wel degelijk iets op die films gestaan. Het waren foto's van geheime Duitse documenten. Maar toen de foto's ontwikkeld waren, stond er niets op. Hoe kwam dat? Daar moet jij meer van weten! Heb jij die films ontwikkeld, ja of nee?

– Ik heb ze ontwikkeld, dat is waar.

– Heb je ze goed ontwikkeld, volgens de voorschriften?

– Ik had geen donkere kamer.

– Aha, je had geen donkere kamer. Je hebt dus misschien een fout gemaakt, waardoor er niets op die films gekomen is. Heb je daarvan mededeling gedaan toen je de films opstuurde? Heb je er een briefje bij gedaan en geschreven: er staat niets op, maar dat ligt misschien aan mij?

– Nee.

– Toen je hoorde dat die mensen gelikwideerd zouden worden omdat er niets op de films stond, heb je toen nòg je mond niet opengedaan?

– Nee, ik heb niets gezegd. En waarom niet? Omdat Dorbeck mij vier dagen tevoren twee boodschappers gestuurd heeft die zeiden dat ik geen moeite voor die films hoefde te doen, want dat er niets opstond.

– Dorbeck, alweer Dorbeck!

– Dorbeck weet hoe alles precies gegaan is. Want al heeft er dan wèl wat op die films gestaan, dat neemt niet weg dat Stoffels en Knijtijzen terecht gelikwideerd zijn. U zegt zelf dat het handlangers van de Gestapo waren.

– Maar Olifiers was te goeder trouw en Zéwüster heeft verklaard dat jij, juist jij, het geweest bent die op Olifiers heeft gevuurd!

– Leeft Zéwüster dan nog?

– Hij is later door de Duitsers gepakt en gefusilleerd. Maar ik heb hier de verklaringen die hij voor de Duitsers heeft afgelegd. Zéwüster heeft verklaard dat hij jou al onmiddellijk niet vertrouwde. Zéwüster heeft zelfs verteld dat hij jou later nog eens is tegengekomen, in de Universiteitsbibliotheek in Amsterdam. Hij had de indruk dat jij hem had geschaduwd. Zéwüster studeerde voor accountant. Hij dacht: wat doet een jongen van die soort in een universiteitsbibliotheek? Hij kan hier alleen maar gekomen zijn om mij te zoeken.

– Wat hebben de Duitsers daarover gezegd?

– Die hebben gezegd dat jij hun alles al verteld had.

– Dat hebben ze gezegd om Zéwüster te misleiden en tot bekennen te brengen.

– Jij was al dikke vriendjes met Ebernuss.

– Zéwüster heeft gelogen, zei Osewoudt, hij heeft misschien gelogen om mij te redden. Want de man die ik heb doodgeschoten, was Knijtijzen. De Duitsers hebben de kogels uit zijn lichaam gehaald en onderzocht. De kogels waren afkomstig uit mijn pistool. Selderhorst smeet het dossier op het bureau, maar het bleef niet liggen, het raakte een stapel andere dossiers die het meesleurde in zijn vaart. De hele stapel viel op de grond met een klap en schoof over de vloer tot een grote veelkleurige waaier uiteen.

Selderhorst trok zich er niets van aan en ging weer schrijlings op zijn stoel zitten, zijn onderarmen op de leuning en zijn hoofd op zijn handen: – Vertel me maar eens, Osewoudt, hoe

zag die man op wie je gevuurd hebt eruit? Weet je dat nog? Denk eraan dat je niet liegt, want die mensen waren niet onmiddellijk dood en hebben nog verklaringen kunnen afleggen voor ze overleden.

– Het was de man die de deur voor ons opengedaan had, een man met een rood, kaal hoofd. Hij stond links naast mij. Ik had het pistool in een opgerolde badhanddoek die ik voor mijn borst hield.

– Verdomme! zei Selderhorst en stond weer op, nou goed, dan is het Knijtijzen geweest. Wat dan nog?

Osewoudt snakte naar adem, zweet droop van zijn gezicht.

Een paar minuten zaten ze elkaar aan te staren zonder iets te zeggen.

Toen werd er op de deur geklopt.

– Ja! riep Selderhorst.

Er kwam een bewaker binnen met een kleine spiegel waar het weer in zat.

– U heeft om een spiegel gevraagd?

– Jawel! Hou die spiegel eens voor het gezicht van die vent daar.

Gehoorzaam ging de bewaker voor Osewoudt's stoel staan en hield de spiegel omhoog.

Was dit een gezicht waarin ooit iemand enige gelijkenis met Dorbeck had kunnen ontdekken?

Hij zag er uit als een kantoorjuffrouw die weet dat zij nooit een man zal krijgen, een jaar of dertig oud en hij was toch pas vier en twintig. Hij had geen neus, maar een neusje, aan het eind opwippend en met brede, dunne neusvleugels. Zijn ogen maakten ook in ruststand de indruk dat zij samengeknepen waren, en toch waren het niet de ogen van iemand die zich inspant iets scherp te zien, maar de ogen van een bijziende, ogen waar niets van uitging, die niet eens konden lachen. Het wittige, dunne vel eromheen, was gerimpeld en zijn mond, met de dunne bovenlip en de volkomen onzichtbare onderlip, zag eruit of hij tot niets dan machteloos kwaadspreken in staat was. Hij trok zijn voorhoofd op, het rimpelde maar bleef glimmen, met de witte glans van een porceleinen wasbak. En dan die dunne afstaande oren, zelfs nu nog roze en dan dat zijdeachtige witte haar, zelfs nu nog wit, hoewel lang niet gewassen en piekerig. Die wangen, glad als een kinderbil en nog altijd bol, die kin zo week of er geen kaakbeen onder zat. Op de koop toe een kuiltje in het midden van die kin.

Hij duwde de spiegel weg en zei:

– Maar heeft u die foto dan niet, die de Duitsers indertijd verspreid hebben met mijn naam erbij? Dat was niet mijn portret, het was het portret van Dorbeck. Aan die foto kunt u toch duidelijk zien dat Dorbeck een ander was dan ik. U zou toch kunnen proberen Dorbeck te zoeken met *die* foto inplaats van met de mijne?

– Dacht je dat wij die foto niet bezaten? Wij hebben hem aan twintig deskundigen laten zien met jouw foto ernaast en van de twintig hebben achttien verklaard dat allebei de foto's dezelfde persoon voorstelden.

Wat zouden wij ermee opschieten ook nog die foto een keer te publiceren? Hoogstens zouden er nog meer mensen op de proppen komen die Egbert Jagtman hebben gekend, maar wat schieten wij daarmee op?

Want Egbert Jagtman is de officier geweest die in Rotterdam in mei 1940 die twee Duitsers heeft laten executeren tijdens het bombardement. Bij de eerste oproep in de krant is hij zich gaan melden bij de Duitsers. Hij heeft gezegd: Hier ben ik! Jullie kunnen met mij doen wat jullie willen, maar ik heb er geen spijt van! Ik ben een Nederlands officier. Tijdens het

bombardement waren de Duitse linies nog een eind bij Rotterdam vandaan, ik had het recht iedere Duitser die zich achter de linies bevond te laten neerschieten als een franctireur, kan mij niet schelen of hij met een parachute naar beneden gekomen is of niet. Ik heb met jullie moderne overvalstechniek geen bal te maken.

Dat heeft Egbert Jagtman verklaard, het staat in de dossiers.

Selderhorst wees achter zich.

– Wat is er met Egbert Jagtman gebeurd? vroeg Osewoudt.

– Ze hebben hem zonder vorm van proces naar een concentratiekamp gestuurd. We kunnen niet bewijzen dat het lijk dat wij in Oldenburg gezien hebben het lijk van Egbert Jagtman is, maar dat Egbert Jagtman niet meer leeft, staat vast.

– En als hij nu eens zich aan mij heeft voorgedaan als Dorbeck en als hij nu eens uit Duitsland ontvlucht was, zodat hij zich toch tot het eind van de oorlog in Nederland kon vertonen?

– Praat geen onzin! Wanneer heb jij Dorbeck het eerst ontmoet? De 10e mei 1940 ja of nee?

– Ja.

– Noemde hij zich toen Dorbeck?

– Ja.

– Wat voor reden zou Jagtman hebben gehad zich als Dorbeck voor te stellen in de eerste de beste sigarenwinkel in Voorschoten waar hij toevallig naar binnen stapte?

– Het was misschien een fantast.

– Nonsens. Jij bent een fantast. Want bij die schietpartij in Haarlem, was Dorbeck daarbij ja of nee?

– Hij was erbij, hij stond buiten op wacht.

– Zo. Die schietpartij vond plaats op de 23e juli 1940. Ja of nee?

– Ja.

– Heel goed. Maar wij weten dat Egbert Jagtman zich de 20e juli bij de Duitsers heeft aangemeld en dat hij twee maanden later naar Duitsland is getransporteerd. Derhalve: de 23e juli zat Egbert Jagtman in de gevangenis. Dus: de persoon die jij op de 23e juli in Haarlem hebt gezien, was in geen geval Egbert Jagtman. Geloof je mij nu?

– Wel godverdomme! Heb ìk soms gezegd dat Dorbeck dezelfde was als Jagtman? Ik heb nooit gezegd dat het Egbert Jagtman was. Ik heb gezegd dat hij Dorbeck heette. En als Jagtman en Dorbeck dezelfde zouden zijn geweest, hoe verklaart u dan het volgende:

Zoals ik verteld heb, gaf Dorbeck mij toen ik met hem kennismaakte een rolfilmpje dat ik voor hem moest ontwikkelen. Uit dat rolfilmpje zijn die drie ongelukkige foto's gekomen: de sneeuwpop met de karabijn, de drie soldaten met gasmaskers en de soldaat in pyjama achter een mitrailleur. Maar er was nog een vierde foto waar wat op stond.

– Waar is die dan gebleven? In al je verklaringen heb je nooit van meer dan drie foto's gewag gemaakt.

Osewoudt gaf niet onmiddellijk antwoord. Hij stak zijn duimen in zijn mond als een klein meisje en sloeg zijn ogen neer.

– Nou? Wat stond er dan op die vierde foto?

– Dorbeck stond er op met twee vrouwen. Ze stonden voor het huis Kleine Houtstraat 32. Het huisnummer was duidelijk te lezen en ook het naambordje van de straat, want het is een hoekhuis. Als Dorbeck Jagtman is geweest en Jagtman niets met dat huis en wat daar gebeurde

te maken heeft gehad, waarom had Jagtman zich dan voor dat huis laten fotograferen?

– Ik moet eerst weten waar die foto is, voor ik wat zeg.

– Er is een ongelukje gebeurd met die foto. Toen ik hem uit de ontwikkelaar haalde, kwam mijn moeder binnen en draaide het licht op. Ik draaide het licht onmiddellijk weer uit, maar de foto was bedorven, hij was helemaal zwart geworden.

– Ach wat een pech! Hoe kan iemand zo'n strop hebben! De enige foto waar Dorbeck op staat … en die is nou juist bedorven.

– En toch zweer ik bij alles wat mij heilig is, dat hij bestaan heeft.

– Zweren kost geen geld, behalve als je ermee naar de dokter moet. Luister eens, sukkel, als er maar één foto was waar iemand op stond die met enige mogelijkheid Dorbeck wezen kon, zou ik mijn oordeel over jou opschorten.

– Maar zo'n foto bestaat! Ik denk er nu pas aan! Ik heb een foto gemaakt de dag nadat Dorbeck mij bevrijd had, de ochtend van de 6e april, in het huis van de Bernard Kochstraat! Wij staan er samen op, voor een spiegel!

– Zo? En waar is die foto dan?

– Ik ben mijn Leica kwijtgeraakt tijdens mijn vlucht. Ik had een schoudertasje waar hij in zat. Dat ben ik onderweg kwijtgeraakt.

– Christus, wat een slaap heb ik. Het wordt hier iedere nacht drie uur voor ik naar bed kan. Als je mij belooft nu op te houden met zeuren, zal ik proberen of die Leica nog ergens te vinden is.

– U stuurt mij met een kluitje in het riet. Wat denkt u wel? Die Leica is allang bij een Canadese soldaat geruild tegen sigaretten. Die komt nooit meer tevoorschijn. Al zou hij tevoorschijn komen, dan zou toch die film er niet meer in zitten.

Selderhorst stond op, kreunend van slaap en nam een papier en een potlood van zijn bureau.

– Hoe zag die Leica eruit?

– Ik weet zelfs het nummer nog precies, zei Osewoudt. Het was een Leica III, nummer 356789 en de lens die er op zat was een Summar nummer 222456.

Selderhorst schreef de nummers op het papier en hield toen het papier voor Osewoudt's neus.

– Zo goed?

- Mag je, volgens jou, hard optreden om informatie te verkrijgen, als je weet dat dat tot gerechtigheid kan leiden? Met andere woorden, heiligt het doel soms de middelen?
- Osewoudt is nog niet schuldig bevonden, maar zit wel al lang in de cel. Vind jij dat gerechtvaardigd? Waarom wel of niet?
- Geloof jij in het principe dat iemand onschuldig is tot de schuld bewezen is? Waarom wel of niet?
- Heb jij weleens gelogen om te ontsnappen aan de gevolgen van je daden? Hoe voelde je je daarbij?
- Waaraan denk je bij spiegels en foto's? Welke functies hebben ze? Wat doen ze?
- Foto's en spiegels spelen een belangrijke rol in het verhaal. Het zijn motieven en ze zijn beladen met een diepere, symbolische betekenis. Leg in je eigen woorden uit hoe je deze metaforen (beeldspraak) aan het verhaal kunt linken.
- Wat vind jij van de ondervraagtechniek van Selderhorst?
- Denk je dat Selderhorst Osewoudt gelooft? Waar merk je dat aan?
- Denk je dat Osewoudt oprecht het goede probeerde te doen? Of vermoed je dat hij liegt over zijn medewerking met de Duitsers om zichzelf te redden?
- Met de specifieke nummers aan het einde van het fragment probeert Osewoudt zijn onschuld te bewijzen, maar de nummers lijken een beetje verdacht… Kun je uitleggen waarom?
- (Als de leerlingen de tekst voor zich hebben) Keer terug naar het eerste fragment. Er zijn enkele toevalligheden die de lezer nu doen twijfelen aan het bestaan van Dorbeck. Zoek die in het fragment.
- Opdracht: maak een tekening van Osewoudt. **(creatie)**
- Opdracht: maak een tijdlijn van alle belangrijke gebeurtenissen die in dit fragment besproken worden.

Fragment 3

Dagblad *Het Vrije Vaderland* van 18 oktober 1946

HELD OF VERRADER?

(van een bijzondere medewerker)

Bij al de onverkwikkelijke dingen die de na-oorlogse rechtspleging noodzakelijkerwijze met zich meebrengt, is de geheimzinnige zaak van sigarenwinkelier O. niet een van de minst belangrijke. Wij hebben de indruk dat de justitie, voorzover zij al met doortastendheid te werk gegaan is, toch een groot gebrek aan logische redeneerkunde tentoon heeft gespreid.

O. nam tijdens de Duitse bezetting deel aan verscheidene ondergrondse acties. Scherpe waarnemers ontging het niet dat iedereen in zijn omgeving vroeg of laat in Duitse handen viel, terwijl O. zelf altijd op miraculeuze wijze wist te ontsnappen. Toen hij in april 1945 in het reeds bevrijde deel van ons land aankwam, duurde het dan ook niet lang of hij werd door de gealliëerden in hechtenis genomen op beschuldiging van landverraad.

O. inmiddels, ontkent alles en beroept zich op een zekere Dorbeck. Deze Dorbeck is en blijft onvindbaar, hoe men zich ook inspant hem op te sporen. Volgens verhalen van O. is Dorbeck een Nederlands officier in Engelse dienst, die toevallig in zijn uiterlijk als twee druppels water op O. moet lijken. Aan toevalligheden in deze geschiedenis geen gebrek! Naderhand is nog een derde raadselachtige figuur aan het licht gekomen, een zekere Egbert Jagtman, eveneens een Nederlands officier en óók al als twee druppels water gelijkend op de klaarblijkelijk gemakkelijk verwisselbare O. Een in de pers gepubliceerde foto (van O.? van Dorbeck?) werd namelijk herkend door de tandarts van Jagtman! Voordien had O. reeds beweerd geheime stukken te hebben opgestuurd naar het adres van deze Jagtman, dat Dorbeck hem zou hebben verschaft.

Hoe dit alles ook wezen moge, inmiddels acht men het bewijs geleverd dat Jagtman althans niet meer leeft en dat een in een Duits massagraf gevonden lijk, het lijk van Jagtman is. Mogen wij aannemen dat hiermee deze derde druppel water, als wij ons zo eens mogen uitdrukken, uit de wereld geholpen is? Misschien.

Er is nog meer.

Dorbeck zou O. volgens diens beweren een film hebben laten ontwikkelen, O. zou deze foto's, na vier jaar niets meer van Dorbeck vernomen te hebben, hebben opgestuurd naar Dorbeck en al drie dagen later meldde zich een meisje bij O., Jkvr. Elly Berkelbach Sprenkel, zich noemende Sprenkelbach Meijer. Zij identificeerde zich met een van de opgestuurde foto's, bewerend dat zij deze in Engeland gekregen had. Maar de foto was drie dagen eerder nog in handen van O.! Zij beweerde bovendien dat zij de nacht tevoren aan land gezet was in Scheveningen en daar bij een tante had gelogeerd. Maar in juni 1944 was Scheveningen door de Duitsers geëvacueerd; in verband met de invasie werd het strand zwaar bewaakt en bovendien waren in die tijd de verbindingen tussen Engeland en het bezette gebied nu ook weer niet zo goed, dat een foto in twee dagen heen en weer kon reizen! Raadsel … Elly Berkelbach Sprenkel was overigens werkelijk een Engelse agente, maar hoe zij aan de foto gekomen is, wist O. niet

te verklaren. Heeft Dorbeck misschien toch bestaan? Is hij het geweest die Elly Berkelbach Sprenkel de foto in handen gespeeld heeft (in Nederland uiteraard) met de instructie dat zij tegen O. moest zeggen dat de foto uit Engeland kwam? Veronderstellingen genoeg, maar de waarheid? Elly B. S. is vrij kort daarna door de Gestapo gepakt en ter dood gebracht. Tot overmaat van ramp bleek na de oorlog dat de Duitsers over grote hoeveelheden van de bewuste foto's beschikten ...

Wat hiervan zij, de mogelijkheid dat Dorbeck werkelijk bestaan heeft, mag de justitie o.i. niet uitsluiten.

Waar is hij dan?

Het voor de hand liggende antwoord schijnt te bevoegder plaatse niet gegeven te kunnen worden. Wij, op onze beurt, menen hier de hand aan de ploeg te mogen slaan.

Vrouwen

Er zijn veel vrouwen betrokken bij deze geschiedenis. Een van haar is de vriendin van O., genaamd Mirjam Zettenbaum, tijdens de oorlog ondergedoken onder de naam Marianne Sondaar. Zij verblijft thans in Palestina en het schijnt niet mogelijk te wezen met haar in contact te komen. Waarom niet? Waarom heeft zij niet gepoogd haar vroegere minnaar te redden?

De justitie schijnt zich hierover het hoofd niet te breken, misschien met reden, zoals wij straks zullen zien.

Mirjam Zettenbaum heeft haar leven te danken aan het verraad van O.

Zij werd tegelijk met O. door de Duitsers gearresteerd te Leiden. Als jodin werd zij ogenblikkelijk gevangen gezet in het concentratiekamp Westerbork en het haar wachtende lot in een Duits “Vernichtungslager” zou niet twijfelachtig geweest zijn als O. haar niet had gered.

O. heeft haar gered, dit mag nauwelijks een probleem heten. De Duitsers immers, waren, hetzij door de verklaringen van O., hetzij door hun eigen bevindingen, tot de overtuiging gekomen dat met de arrestatie van O. het gehele complot nog niet was opgerold. Zij geloofden (of wisten???) dat er, hoewel O. achter slot en grendel zat, toch een man bleef rondlopen die beantwoordde aan het signalement van O.! Toen hebben zij tegen O. gezegd: Wie is deze man? Zeg ons wie hij is en wij zullen, als tegenprestatie, zorgen dat je vriendin Marianne geen leed geschiedt. Zo hebben zij O. ertoe gebracht Dorbeck te verraden.

Daaraan kan o.i. geen twijfel bestaan. O. heeft de Duitsers binnengeloodsd op het adres waar Dorbeck verbleef. Dit adres werd bewoond door een student in de theologie, Moorlag, een oude kennis van O. Moorlag had voordien te Voorschoten bij de familie O. op kamers gewoond. Niemand ter wereld heeft O. zo goed gekend als deze Moorlag, maar ook deze Moorlag is dood. Zijn lijk werd een paar dagen voor de bevrijding, gevonden in de Spiegelstraat te Amsterdam ... Toeval? Geenszins! Moorlag is dood en Dorbeck heeft wel degelijk bestaan, *maar hij is eveneens dood!* Verraden zijn zij door O. Allebei!

Verzwegen waarheden

Dat de justitie deze eenvoudige deducties niet heeft gemaakt, moge menigeen zonderling voorkomen, men bedenke evenwel het volgende. Geen gevangene die ondervraagd wordt vertelt de gehele waarheid. Op haar beurt zal ook de ondervragende instantie niet alles vertellen wat zij weet, in de hoop dat de verdachte zich verspreken zal. Zodoende heeft O. gelogen tegen

de Duitsers, de Duitsers hebben gelogen tegen hem, naderhand heeft O. niet de volledige waarheid aan de Engelsen en Nederlanders verteld, terwijl de Duitsers er natuurlijk op los liegen als zij door Nederlanders verhoord worden. Zij zijn er niet zozeer op uit de Nederlandse instanties te helpen, of de historische waarheid aan het licht te brengen, als wel hun eigen huid te redden. Daarom moeten wij eigenlijk geen enkele verklaring, van welke kant ook komende, letterlijk opvatten, maar met overleg en logica de stukjes van de legpuzzel ineenpassen.

Liefde

De Duitsers hebben hun belofte jegens O. waargemaakt: O.'s vriendin is niet naar Duitsland gestuurd. O. zelf hebben zij, vermomd als verpleegster, in april 1945 naar het bevrijde Zuiden geëxpediëerd. O. werd weggebracht door een Duitse officier in uniform, in een kleine auto, een D.K.W. Deze auto is in Dordrecht teruggevonden, met het lijk van de officier erin, doodgestoken door O.

Deze feiten zijn ons medegedeeld door de pastoor van de Ignatiuskerk te Dordrecht, bij wie O., nog steeds als verpleegster vermomd, een toevlucht had gezocht. Wat had O. beter kunnen doen dan de Duitser doden ten einde elke verdenking van geallieerde zijde te ontzenuwen?!

Maar dit is nog niet alles. Tijdens de tocht naar het Zuiden heeft O. ook nog een bezoek gebracht aan zijn sigarenwinkel te Voorschoten, waar zijn wettige vrouw Maria Nauta, een volle nicht van hem, zeven jaar ouder dan O., nog woonde. Deze vrouw had een verhouding met een N.S.B.-er, Turlings. Dit was algemeen bekend in het dorp. Welnu, op de dag dat O. naar het Zuiden werd gebracht, is deze vrouw dood in haar winkel aangetroffen, door messteken om het leven gekomen. Kort tevoren hadden dorpsbewoners een Duitse auto met een officier en een verpleegster erin, zien wegrijden.

Men zal ons tegenwerpen dat dit allemaal complicaties zijn waar de justitie zich niet in begeven kan, omdat het er slechts op aankomt concrete bewijzen tegen O. te leveren. Het is niet de bedoeling zijn biografie te schrijven. Toegegeven. De materie is al ingewikkeld genoeg. Hoe dit ook moge zijn, O. is niet geheel onschuldig, maar wel minder schuldig dan sommigen in den lande denken. Hij was in den beginne wel degelijk te goeder trouw en dat zijn vrouw en haar nazi-minnaar hem verraden hebben, lijdt geen twijfel. Als O. gefaald heeft, is het geweest uit liefde voor zijn vriendin Mirjam Zettenbaum. Hij heeft Dorbeck en Moorlag uitgeleverd aan de Duitsers om haar te redden. Wat een wonder dat Dorbeck niet komt opdagen!

Hopend het er zelf ook levend af te brengen, heeft O. in het voorbijgaan eigen rechter gespeeld tegenover zijn vrouw, waarschijnlijk met de halfbewuste opzet na de oorlog een nieuw leven te kunnen beginnen met zijn vriendin.

Herhalen wij onze eerste vraag: waarom blijft het meisje Zettenbaum zwijgen in Palestina? Behoeft deze vraag na het voorgaande eigenlijk nog een antwoord? Neen! Het antwoord is eenvoudig en klaar!

Zij zwijgt omdat zij niets ten gunste van O. zou kunnen aanvoeren. Als zij al zou kunnen bewijzen dat Dorbeck werkelijk bestaan heeft, het zou immers alleen zijn om gelijktijdig het bewijs te leveren dat O. hem zelf heeft verraden. Zij zwijgt uit liefde voor O.

Het is voor O. maar het beste als zij blijft zwijgen.

Miss Mirjam Zettenbaum
In a Kibboets
Israël

Kamp “Achtste Exloërmond”
19 oktober 1945

Liefste Marianne,

Pas vorige week hoorde ik tot mijn verbazing dat je nog leefde. Het is mij hier verteld door de politie. Mijn vreugde is onuitsprekelijk. Dit is de eerste gelegenheid die ik heb je te schrijven. Ik wist niet beter of je was dood. Ik heb je nog opgezocht in de Emmakliniek in Amsterdam, de 6e april. De verpleegster zei dat je geen bezoek mocht ontvangen. Wel mocht ik even naar het kindje kijken. Ach, Marianne, ik kan je niet vertellen hoe ik toen gehuild heb en nu ik dit schrijf, huil ik weer. Ik heb niets, maar dan ook niets overgehouden uit de tijd dat ik met jou omging en het was toch zo'n gelukkige tijd. Het is de gelukkigste tijd van mijn leven geweest en zo'n tijd komt nooit meer terug. Ach Marianne, ik vind het verschrikkelijk dat je zo ver bij mij vandaan bent, maar ik geloof niet dat ik je nog gelukkig zou kunnen maken.

Je moet weten, dat mij een afschuwelijk ongeluk is overkomen. Ik zit in gevangenschap. De oorlog is afgelopen, alle landen zijn bevrijd, maar ik ben nog geen seconde vrij geweest. Alles wat ik doorstaan heb, ik vind de kracht niet het je te vertellen, maar mijn lijden is nameloos. Ik word verdacht van verraad. Het smerigste, boosaardigste opzet wordt mij in de schoenen geschoven en alles wat ik onderneem om te bewijzen dat ik onschuldig ben, mislukt. Ieder die ten gunste van mij getuigen kan, is weg of dood. En jij weet toch zo goed als mijn andere intieme vrienden het wisten, dat ik alles gedaan heb in opdracht van Dorbeck. Je herinnert je toch zeker nog wel, dat ik je over Dorbeck verteld heb, die nacht in het huis van Labare, voordat wij door de Duitsers overrompeld werden? Je hebt mij nog getroost. Ik vertelde je dat ik geheel afhankelijk van Dorbeck was, dat ik zonder hem niets was en minder dan niets. Jij hebt mij nog tegengesproken, jij hebt mij nog gezegd dat ik zeer zeker mijzelf was en mijn eigen waarde bezat.

Maar, lieve Marianne, het is anders uitgekomen. Dorbeck is verdwenen. Tientallen instanties hebben geprobeerd hem op te sporen, tot dusver zonder resultaat. Hij blijft onvindbaar. Nu eens denk ik dat hij dood is, dan weer dat de Engelsen hem verbergen. En het blijkt te zijn zoals ik je toen al vertelde: zonder Dorbeck ben ik niets, zonder dat hij de redenen en de verklaring van mijn gedrag geeft, kan alles wat ik in het verzet gedaan heb verwrongen en verdraaid worden tot misdaad en verraad.

Het gaat mij erg slecht. Ik heb de koorts, ik hoest dag en nacht. Ik word niet slecht behandeld, maar het daglicht zie ik zelden of nooit. De verhoren duren soms een nacht achter elkaar en ook als ik niet verhoord word, kan ik niet slapen. Toch ben ik nog bevoorrecht, want ik heb een cel voor mij alleen. Het kamp is ingericht in een oude melkfabriek. De andere ruimten zijn overvol met allerlei geteisem, SS-ers, provocateurs van de S.D. en andere landverraders. Soms lach ik bij mijzelf als ik bedenk dat ik in dit gezelschap ben en dan vraag ik mij af: waar maak je je druk over? Het is een vergissing, een krankzinnige samenloop van omstandigheden, meer niet. Elk ogenblik kan Dorbeck komen opdagen en dan is alles binnen vijf minuten in orde.

Maar ik moet je bekennen Marianne, dat ik mij soms meer ongerust maak dan goed voor

mij is en daarom zou ik je willen vragen: kun je niet een brief schrijven aan de procureur bij het Bijzonder Gerechtshof en zeggen dat ik inderdaad tijdens de Duitse bezetting in contact ben geweest met Dorbeck? Dat ik met je over hem gesproken heb, enz. Dat hij werkelijk bestaat. Want de mensen die mijn zaak behandelen zijn zó slecht van alles op de hoogte, dat het er soms op lijkt of zij mij willen wijsmaken dat Dorbeck geheel en al aan mijn eigen fantasie ontsproten is.

De N.S.B.ër Turlings die mij bij de Duitsers heeft aangegeven, is de enige nog levende persoon die Dorbeck gezien heeft. Het was na de aanslag in Haarlem, op de Kleine Houtstraat. Hij zag een man in een grijs pak. Hij dacht dat ik het was. Toen hij mij even later weer tegenkwam in een wit sportbroekje, zei hij: Jij hebt je gauw verkleed! Hij had Dorbeck gezien inplaats van mij.

Maar hoe zou ik nu het getuigenis van die landverrader kunnen inroepen? Wat zou de justitie dan wel van mij denken? Ik houd dus maar mijn mond hierover.

En Marianne, schrijf ook een brief aan mij. Ik wil zo graag weten hoe je het maakt, daar in je kibboets. Ze zeggen hier dat jullie daar op blokfluiten en tamboerijnen spelen. Misschien ben je mij nog niet vergeten. Ik hoop niet dat je denkt dat ik je in de steek gelaten heb, omdat je niets meer van mij gehoord hebt. Je weet nu hoe het gebeurd is. Als ik vrij ben, wil ik proberen wat geld op te sparen (ik weet alleen nog niet hoe ik dat zal doen, want mijn sigarenwinkel bestaat niet meer), maar als ik dan wat geld heb, zal ik naar je toe komen, alle Arabieren ten spijt.

- Vind jij dat journalisten het recht hebben om zo te spitten in iemands privéleven? Of is dat hun plicht?
- Mogen journalisten subjectief zijn in een artikel of een reportage? Of moet objectiviteit altijd de norm blijven?
- Zou jij het acceptabel vinden dat details over je leven in het openbaar te grabbel worden gegooid?
- Hoe belangrijk is privacy voor jou? Waar ligt de grens voor jou?
- In het krantenartikel vind je mooie voorbeelden van sarcasme, zeker aan het begin. (Als de leerlingen de tekst voor zich hebben) Duid ze aan en zeg of de journalist Osewoudt eerder schuldig of onschuldig vindt.
- Gelooft de journalist volgens jou in het bestaan van Dorbeck?
- Hoe wordt Osewoudt afgeschilderd in het artikel? Positief, negatief? Als een speelbal van het lot en de omstandigheden of als een crimineel meesterbrein?
- Welke verrassende dingen komen we in dit artikel te weten over ‘Ria’? Wat vind je daarvan?
- Op basis van het krantenartikel krijg je een mooi beeld van wat er in het boek allemaal gebeurt. Geeft deze informatie je zin om het hele boek te lezen? Waarom wel of niet?
- Heb jij al eens een brief geschreven? Of er eentje ontvangen? Welk gevoel gaf dat jou?
- Heeft die vorm van communicatie nog nut, volgens jou?
- Welke soorten brieven ontvangen mensen vandaag nog af en toe?
- Met welke twee wensen of bedoelingen schrijft Osewoudt zijn brief aan Marianne?
- Denk je dat de getuigenis van Marianne Osewoudt veel zal kunnen helpen? Waarom wel of niet?
- Denk je dat Osewoudt echt van Marianne houdt? Welke aanwijzingen vind je daarvoor in de tekst?

Nabespreking

- Nu je weet waarover het verhaal gaat: zou je de titel *De donkere kamer van Damokles* kunnen verklaren? Waar verwijst die volgens jou naar?
- Bekijk opnieuw de illustratie van Charlotte Peys. Hoe zou je die nu interpreteren?

Kies een van de volgende opdrachten. Sommige zijn individueel, andere klassikaal. De opdracht met AI bestaat uit verschillende stappen.

- Opdracht: Beeld je in dat jij Marianne bent en schrijf een brief terug aan Osewoudt. Hoe zou zij reageren, denk je? Houd rekening met haar gevoelens, haar situatie en wat ze op dit moment weet of vermoedt. **(creatie)**

- Opdracht met AI: Voer in een AI-programma alle relevante informatie over Osewoudt in en stel zo een psychologisch profiel op van hem. Verklaart de AI hem mentaal gezond of wijst het profiel op mogelijke psychische problemen?
- Vervolgopdracht AI: Bespreek de relevante informatie over Osewoudt met een psychiater, een psycholoog of een therapeut en maak van dit gesprek een korte podcast. **(creatie)**
- Vervolgopdracht AI versus echte expert: Vergelijk de conclusies van de expert met het psychologische profiel van het AI-programma. Waarin verschillen ze van elkaar en waar zie je gelijkenissen? Welke vind je het meest geloofwaardig/overtuigend?

- Opdracht. Speel de rechtszaak van Osewoudt na in de klas.
  Vul de verschillende rollen in op basis van het aantal leerlingen in de klas. Bij erg kleine klassen kun je je beperken tot de rechter, advocaten en enkele sleutelgetuigen, bij grote klassen kun je meerdere figuren (zoals de onderzoekers en overlevenden) aan het woord laten. Wordt Osewoudt veroordeeld als een verrader of vrijgesproken als een held? Onderbouw de beslissing met argumenten en verwijzingen naar het verhaal. **(creatie)**